BUDAPESTI TÁRSADALMI-DEMOGRÁFIAI SZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSAI

196o. - 197o.

1978. december hó

T A R T A L O M J E G Y Z É K

Bevezetés

I. Budapest társadalmi-demográfiai szerkezetének változásai 4

1. Területi rendszer és szegregáció 5
2. Módszertani problémák 18
3. Statisztikai adatok kiértékelése 24
4. Néhány következtetés 42
5. Táblázatok 48

II. Az alkalmazott módszerek leirása 64

1. Változók 65
2. Területi lehatárolás problémája 69
3. Számitási módszerek 71

F Ü G G E L É K:

A. Alapadatok /alkerületenként/
B. Területek lehatárolása

Melléklet: 22 db. térkép /csak az első példányhoz/

B E V E Z E T É S

A következő munka elsődleges célja, hogy az 196o. és 197o. évi népszámlálás legkisebb összehasonlitható egységeire vonatkozó adatok felhasználásával Budapest társadalmi-demográfiai szerkezetváltozását elemezze. E munka kiinduló pontja tehát inkább statisztikai jellegü, mint elméleti. Eljárásunk ezért nem az volt, hogy bizonyos elméleti tételek alapján felállitunk egy területi rendszert, amelyre vonatkozó hipotetikus állitásainkat a statisztikai adatok megfelelő rendszerezésével igazolunk, vagy elvetünk. Ellenkezőleg, abból indultunk ki, hogy egy ilyen rendszer felállitása előtt az alapvető folyamatokat kell tisztázni, mégpedig a lehető legrészletesebb területi bontású adatok segitségével. Mivel az 196o. évi népszámlálás legrészletesebb területi bontása az alkerületek, továbbá mivel az ilyen mélységben rendelkezésre álló dimenziók /változók/ száma meglehetősen korlátozott, a feladatot teljesen egyértelmüen meg lehetett fogalmazni: az 196o.évi népszámlálás alkerületi bontásának megfelelő területi egységeket kell kialakitani, az 197o. évi népszámlálás területi bontásának /alkerület, városrendezési körzet/ felhasználásával, s ezekre vonatkozóan a rendelkezésre álló statisztikai információkat lehetőleg teljeskörüen fel kell dolgozni /elemi statisztikai módszerekkel, térképi ábrázolással, stb./.[x]

x Megjegyezzük azonban, hogy minden látszat ellenére a feladat megfogalmazása, ha a területi bontás több fajta részletességgel állna rendelkezésre korántsem lenne ilyen egyszerü. De erre a területegységek homogenitásának problémájánál még visszatérünk.

A munka távolabbi célja azonban a város ökológiai-társadalmi strukturájának empirikus és elméleti kidolgozása.

E kérdés korántsem új, s a hazai városszociológiai kutatások is több-kevesebb figyelmet szentelnek ennek a problémának.

A városok ökológiai-társadalmi szerkezetének vizsgálata számtalan speciális városmodell kidolgozásához vezetett anélkül, hogy ennek városelméleti és városszociológia-elméleti konzekvenciáit végiggondolták volna. Igy állhat elő az a furcsa szituáció, hogy a városmodelleket áttekintő irodalom - J.Rex-től eltekintve - alig tud Burgess klasszikus tárgyalásától elméletileg gyökeresen különböző műre hivatkozni. Az övezeti modell elképzelésének természetesen számos kritikája született, amelyeknek azonban vagy nem voltak, vagy nem voltak végiggondolva az elméleti következtetései. Ugy tünik, hogy e konfúz helyzet nem kis részben azzal a ténnyel függ össze, hogy az e kérdéssel foglalkozó kutatók a modellek technikai finomságainak kidolgozása közben elfeledkeznek arról, hogy egy ilyen területi rendszer önmagában alig nyujthat valamit, s csakis megfelelő magyarázó sémák technikai eszközeként tölthet be hasznos kutatási funkciókat. Kicsit elhamarkodottnak tünhet a jelen - meglehetősen prózai - elemzés és ilyen szintü teoretikus problémák közötti kapcsolatteremtés, de meggyőződésünk, hogy enélkül a kapcsolat nélkül az elemzés elkerülhetetlenül belefulladna a technikai részletekbe, Helyesnek láttuk tehát, hogy az empirikus anyag kiértékelése előtt röviden áttekintsük azokat az elméleti összefüggéseket, amelyek figyelmünket a valódi kulcskérdésekre irányithatják.

Jelen munka természetesen sokkal kisebb jelentőségü annál, hogy a város ökológiai-társadalmi szerkezetének kidolgozását kizárólag ennek alapján el lehessen végezni, de az kétségtelen, hogy Budapest vonatkozásában - melyre meglehetősen szükösek a területileg részletezett információ források - az alkerületi adatok feldolgozása hozzájárulhat ehhez a feladathoz.

A tanulmány első felében néhány általánosabb probléma érintése után elsődleges kiértékelését adjuk a két népszámlálási anyag összehasonlitásának, a második részben pedig /elsősorban azok számára, akik a kérdéssel behatóbban foglalkoznak/ közöljük az alapadatokat, a területek lehatárolásának és a változók képzésének módszertani problémáit, valamint a számitásoknál felhasznált eljárások képletét, s a kevésbé ismerteknek a jelentését.
Végül pedig a tanulmányhoz 22 db. térképet mellékelünk, amelyeken a változók dinamikus -197o/196o-as- és statikus - 197o-es - értékeit ábrázoltuk.

I. BUDAPEST TÁRSADALMI-DEMOGRÁFIAI SZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSAI

1. Területi rendszer és szegregáció

A városon belüli területi rendszer kidolgozásának elsődleges célja /a pontos definició igénye nélkül/, hogy ennek segitségével a városban lezajló fizikai és társadalmi-demográfiai folyamatokat térben értelmezni tudjuk. Célszerünek tünik az elemzésnek /s a valóságos folyamatoknak és döntéseknek/ két szintjét elkülöniteni. Az első szint az alapvető szociológiai kérdéseket az egyenlőtlenség /és a látens konfliktusok/ terminusaiban fogalmazza meg, s azt vizsgálja, hogy a különböző társadalmi rétegek és az infrastrukturális erőforrások térbeni elhelyezkedésének diszkrepanciája milyen társadalmi egyenlőtlenségek forrásává válik. Lényegében ez a szint az, amellyel a városszociológia a hagyományos értelemben a legtöbbet foglalkozik[x] és éppen ezért ezek azok a problémák is, amelyekről a legtöbbet tudunk. Tulajdonképpen e pontnak is e kérdéskör szisztematikus tárgyalása a feladata.

Van azonban a döntéseknek egy másik szintje, ahol az új infrastrukturális eszközök mértékével és befektetésének módjával kapcsolatos döntések születnek, mely alapvető befolyást gyakorol a területi rendszerre, valamint az egyes rétegek területi rendszeren /lakásrendszer/ belüli mozgásának esélyeire és irányára. Ennek a szintnek a vizsgálata általában kivül esik az ilyen

x Természetesen a városszociológia tárgyában ezen kivül sok más probléma is beletartozik, de úgy gondoljuk, hogy ezektől elszakitva a kutatás mikroszociológiai kérdések tömegével találja magát szemben, amelyek aligha tartoznak a szociológia releváns kérdései közé.

tárgyú kutatások körén, s a bevett gyakorlat az, hogy az első szintre koncentráló kutatási gyakorlat az ilyen módon kialakult döntéseket és koncepciókat adottságként kezeli. Ez a helyzet azért tünik kevésbé szerencsésnek, mivel a szociológia, legalábbis annak egyik irányzata, a maga eszközeivel a konfliktus-szituációk feltárását, a benne résztvevő aktorok érdekeinek és ideológiájának feltérképezését tekinti feladatának. Igy olyan vizsgálódási területről mond le, ahol ezek a konfliktusok-explicit is megfogalmazódnak, ahol a konfliktusok mögött deklarált koncepciók és a koncepciók mögött pedig nem deklarált, de jól kitapintható társadalmi érdekek huzódnak meg. Kétségtelen, hogy elméletileg közel sem megoldott a különböző városfejlesztési /allokációs/ elképzelések és az egyes társadalmi rétegek empirikus érdeke közötti kapcsolat mibenléte. Azt kell mondanunk, hogy szinte alig tudunk valamit e közvetités mechanizmusairól, és éppen ezért hajlamosak vagyunk azt véletlennek, esetlegesnek tekinteni.

Hogy e gondolatmenet spakulativ jellegét valamelyest feloldjuk, és a vizsgálatunk tulajdonképpeni tárgyával való kapcsolatot megteremtsük, idézzük fel J. Musil tanulmányát[x], ahol a célok, szerepek és szereplők terminusában próbálja leirni a városterveżés társadalmi környezetét. Kissé alaposabb olvasás után elkerülhetetlen az a következtetés, hogy itt valójában az első döntési szint valóságos konfliktusában résztvevő szervezetekről és intézményeikről, azok reális érdekeiről van szó. Musil amikor

x Városterveżés, mint társadalmi folyamat. Társadalmi tervezés és szociológia 2oo-33o Gondolat 1973.

a célok[xx] tipusait ismerteti, akkor valójában az erőforrások /területi/ allokációját befolyásoló nem azonos "beszámolási joggal" rendelkező szervezetekről és azok eltérő partikuláris érdekeiről beszél.

Talán érdemes lehet végigtekintenünk, hogy melyek azok a társadalmi aktorok, amelyek e folyamatban - Musil szerint - lényegesebb szerepet kapnak:

1./ A "gazdasági és társadalmi növekedési célokat" meghatározó politikai vezetés:
2./ az ágazatok /minisztériumok/;
3./ a központi fejlesztési programok körül szerveződő érdektömörülés;
4./ helyi intézmények /tanács/;
5./ kutatóintézetek;
6./ közvélemény;
7./ kulturális éseegyéb /pl. etnikai/ tényezők alapján szerveződő lobby-k és pressure-graupe-ok.

Ez esetleg Musil tipológiájának kissé önkényes értelmezésének tünhet, de ugy gondoljuk, hogy annak lényegét többé-kevésbbé helyesen interpretálja. Nyilvánvalóan ez a tipológia nem mindenki számára elfogadható. Számunkra igy ugy tünik például, hogy a kutatóintézetek független aktorként való szerepeltetése eltulzott, sokkal valószinübb, hogy beleolvadnak az első négy tényezőbe, lévén, hogy ezek mindegyikének szüksége van önálló kutatási bázisra.

xx Idézett mü: Különösen a 209-213 old.

Jelen vizsgálatnak nem feladata, hogy ezt a kérdéskört - még ezen a hipotetikus szinten is - tárgyalja. Csupán korábbi gondolatmenetünk illusztrálására hoztunk fel példát a makrószintü megközelités egyik lehetséges - ezideig meglehetősen elhanyagolt - irányára. Egyébként sajnálatos módon Musil emlitett tanulmánya későbbi gondolatmenetében elkanyarodik ettől a kiinduló-ponttól és a tervezés kérdéseivel más szempontból foglalkozik /tervezési szerepek, szakmai összetétel, stb./. Tulajdonképpen - s Musil is erre kellett, hogy gondoljon - az ilymódon felsorolható intézmények "interakcióin" keresztül születnek meg azok a döntések, amelyek a város fejlesztésének módját meghatározzák, s ebben az összefüggésben képezik ezek a feltételek a másik megközelités kiindulópontját.

A másik megközelités jóval általánosabb, s valójában már a városszociológia legelső kisérletei is ezt a területi rendszert keresték - ha nem is teljesen a fenti értelemben - amellyel a városon belüli folyamatok /szukcesszió, invázió, szegregáció/ megragadhatók és amely valamilyen módon kifejezi a város strukturális felépitését és szerveződésének alapvető módját. Mielőtt áttekintenénk a főbb városmodellek jellemző vonásait, tisztáznunk kell, hogy mi a célja egy ilyen rendszer kidolgozásnak. A következő gondolatmenet e probléma köré szerveződik, s ennek tisztázása érdekében megkiséreltük rendszerezni az általunk ismert irodalmat. Erre annál is inkább szükség van,mivel a statisztikai anyag feldolgozása végül is ilyen területi rendszer empirikus kidolgozásához járulhat hozzá, s hasznos lesz, ha ennek elméleti hátteréről pontosabb elképzeléseink lesznek.

I - A szegregáció /társadalmi rétegek térbeli elkülönülésének/ vizsgálata szorosan kapcsolódik problémáinkhoz, s ugy tünik, hogy ezen keresztül számos kérdés tisztázható. A szegregációt az e kérdésselffoglalkozó kutatók többsége általában negativ jelenségnek tartja, s a tudatos várostervezés egyik leglényegesebb feladatának éppen ezeknek a folyamatoknak a visszaszoritását tekintik. Az emellett szóló érvek gyakorlatilag kimerülnek a különböző társadalmi rétegek viselkedés-mintáinak lokális interakcióival járó társadalmi haszon felemlegetésével. Ez azonban nagyon is egyéni megitélés kérdése, s azt kell mondanunk, hogy legalább ilyen sulyos érvek szólnak a jelenség pozitiv megitélése mellett.

Ha arra gondolunk, hogy a városszociológia alapfogalmai és a kulcsproblémái az amerikai szociológia termékei, akkor logikusnak tünik a gondolat, hogy a szegregációs folyamatok negativ jelenségként való értelmezéseinek forrását is valahol itt kell keresnünk. Az amerikai városszociológiában a szegregáció vizsgálata egyértelmüen a különböző etnikai csoportok gettószerü képződményének feltárására irányult, tehát ezek valamiféle "szegénykutatás" részeként tekinthetók. Ezek a kutatások kimutatták, hogy a legszegényebb társadalmi rétegek a leginkább leromlott lakásállományú városrészekben koncentrálódnak. A lényeges mozzanat ezekben a vizsgálatokban mégis az, hogy ezeket a pauperizálodó társadalmi csoportokat nem csak külsődleges statisztikai jellegü dimenziók mentén /mint a foglalkozás, jövedelem, családösszetétel, életkor, stb./ tudták azonositani, hanem közös, az etnikai összetartozásukra épülő kulturális elemek is jellemezték őket. A fehér középosztálybeli szociológia ezekkel a jelenségekkel találkozva nyilván kereste azokat a megoldásokat, amelyek révén ezek a politikailag és társadalmilag veszélyes lakóhelyi aggregátumok felszámolhatók.

A szegregáció negativ értelmezésének tehát valami ilyenféle eredetének kell lennie. Ahogy azonban a szociológia emprikus módszerei térthóditottak, a szegregációs folyamatok e kulturális tényezői veszitettek jelentőségükből. Ez szükségképpen következett abból a tényből, hogy az empirikus szociológia eszközeivel ezek a kulturális elemek nem, vagy csak korlátozott mértékben ragadhatók meg. Ugyanakkor az empirikus vizsgálatok nem váltak teljesen talajtalanná, hiszen az etnikai hovatartozás - ami "mérhető" - nagy valószinüséggel maga után von meghatározott szubkulturális elemeket. Nem véletlen, hogy az amerikai vizsgálatokban kiemelt jelentősége van a négerek lakóhelyi szegregációjának.

Namármost, ha a szokásos stratifikációs elemzési eszközök oldaláról közelitjük a szegregációs jelenségeket, akkor a dolog kezd veszziteni mondanivalójának élességéből. A következtetések gyakorlatilag alig mennek túl azon az állitáson, hogy az alsóbb és felsőbb társadalmi rétegek nagyobb mértékü lakóhelyi elkülönülése következtében az e rétegekhez hozzárendelhető életmódminták is távolódnak, mig a középrétegek - ahogy a stratifikáció rendszerében - a lakóhelyi elkülönülés mértéke tekintetében is átmenetet képeznek az alsó és felső rétegek között.

Amikor a szegregációs folyamatok vizsgálatának igénye Európába különösen Kelet-Európába átkerült, akkor a probléma az eredeti tartalmi és politikai implikációját elvesztette és valamiféle életmód térbeli dimenzióinak elemzési eszközévé traszformálódott.

Természetesen az eredeti értelmezésnek meg van a relevanciája Kelet-Európában is. Elég ha a cigány /ill.sze-

gény/ vizsgálatra gondolunk, de ezeknél a problémáknál a szegregáció ténye aligha vonható kétségbe, s ennek mértékét vizsgálni elég értelmetlen feladat lett volna. A hatóságok és a kérdéssel foglalkozó kutatók egyrésze a megoldást - hasonlóan az amerikai szociológiához - a telepeknek felszámolásában látja. Mindenesetre tény, hogy ezek a problémák nem annyira a lakásrendszerhez, település-strukturához vagy lakásépitéshez kapcsolódnak, mint inkább a szociálpolitika, társadalmi beilleszkedés stb. kérdéseihez. Következésképpen a városszociológia, amely a szocialista országokban inkább az előző problémákhoz kötödött - és kötődik ma is - nem tekintette feladatának az itt élő nem túl nagyszámú etnikai csoportok szegregációjának vizsgálatát.

A lakóhelyi szegregáció magyarázatánál a klasszikus szociológia a telekárakkal, lakbérekkel, azaz a különböző társadalmi rétegek gazdasági helyzetével érvel, majd ennek a szük szemléletnek birálata nyomán más szociológiai tényezőket is /mint életmód, elvárások, stb./ bevontak a magyarázatba. Kétségtelen, hogy ezek a korábbi értelemben vett szegregáció vizsgálatának adekvát magyarázó eszközei, hiszen a szegélyek lakóhelyi koncentrálódására elfogadható - még ha nem is teljes - magyarázat azt, hogy a lakbérek ezek en a leromlott területeken a legalacsonyabbak. A szegregációs folyamatok általánosabb, más rétegekre is kiterjedő vizsgálatakor az egyes rétegek gazdasági helyzetének fontosságára épülő érvek kezdenek veszíteni magyarázó erejükből és az elemzés során szükségképpen nyitni kell más magyarázó tényezők felé /úgy mint egyes rétegek, ill. tipusok aspirációinak jelentősége stb./ Azt kell mondanunk, hogy a szegregáció második értelmezésének amely az életmódmintákra helyezi a hangsulyt az ilyen tipusu, több szociológiai elemet felhasználó magyarázat felel meg.

A szegregáció vizsgálata ugyanakkor kezdett másfajta értelmezést kapni, s a település rendszeren, szükebb értelemben pedig a városon belüli társadalmi egyenlőtlenségek kimutatásának egyik eszközévé vált.

A lakóhelyi szegregációt a társadalmi egyenlőtlenségek egyik dimenziójaként vizsgálva, nem elégedhetünk meg az előbb érintett magyarázattipusok esetleges kombinációjával. Kétségtelen, hogy a lakások elosztása alapvető a város térbeli szerkezetének magyarázatára, de legalább ilyen fontos lehet a lakásépités módjának és térbeli követelményeinek elemzése. Az a kérdés ugyanis, hogy egyes rétegek hol és milyen lakáshoz jutnak, elválaszthatatlan a lakásépités rendszerének, területi elhelyezkedésének, koncentráltsági fokának kérdéseitől. A kérdés tehát ebben az értelmezésben az, hogy az adott lakásépitési és lakáselosztási rendszer milyen mértékü szegregációhoz vezet, és az utóbbi milyen mértékü társadalmi egyenlőtlenséget von maga után. Ezen a ponton már elkerülhetetlen, hogy valamilyen módon körülirjuk a társadalmi egyenlőtlenség fogalmát: Társadalmi egyenlőtlenségről a településrendszerben, a lakáspiacon, stb. akkor beszélünk, ha a különöző társadalmi rétegek munkaerő-piacon elfoglalt tipikus, helye alapján meghatározott egyenlőtlenségek mértékét az infrastrukturális erőforrások központi elosztása növeli.

Def

Ezzel természetesen beszükitettük a társadalmi egyenlőtlenségek fogalmát, bár ez kissé a terminológia megválasztásának kérdése. A különbségtétel mindenesetre nagyon fontosnak tünik. Addig ugyanis, amig a különböző rétegek jövedelmei eltérnek, s amig a lakáselosztásnak létezik piaci, vagy félpiaci szférája, addig a magasabb jövedelmü

rétegnek lakáshoz jutási esélyei - legalábbis ebben a piaci szférában - jobbak lesznek mint az alacsony jövedelmüekké. A kérdés számunkra tehát inkább az, hogy a lakáspiacba való beavatkozás ill. a lakásépitési mechanizmus milyen rétegeket preferál, melyeket diszpreferál, és ezáltal a munkaerőpiac kialakitotta egyenlőtlenségeket növeli-e vagy csökkenti.[x]

Visszatérve az előbbi gondolatmenethez olyan allokációs politika, amely az erőforrásokat egyenletesen osztja el a különböző városrészek között, kismértékü szegregáció mellett sem jelenti feltétlenül társadalmi egyenlőtlenségek megszünését, és megforditva egyenlőtlen allokációs politika nagymértékü szegregáció mellett sem jelent feltétlenül társadalmi egyenlőtlenségeket. Tehát, - kissé leegyszerüsitve a kérdést - a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulása a lakáselosztástól, a lakáspiaci mechanizmusoktól függ; az pedig, hogy ez szegregációhoz vezet-e vagy sem, nem kis mértékben a lakásépités mechanizmusától függ. Ha ezt az állitást szigoruan kéne vennünk, akkor a szegregáció problémája nagyon alárendelt szerepet kapna a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatában. Ami jelentőségét növeli, az az a tény, hogy a központilag elosztott infrastrukturális javak lokálisan /lakóhelyhez kötődötten/ "fogyaszthatók" és szegregált városszerkezet esetén ezeknek a javaknak a térbeni elosztása, mennyiségi és minőségi különbségeik messzemenően meghatározhatják az egyes társadalmi rétegek élethelyzetét. Továbbá, ha figyelembe vesszük, hogy e javak jelentősége elérheti

x Ebből a gondolatmenetből következik az, hogy a lakások elosztásának egyenlőtlenségét a lakások piaci elosztásához képest, tehát mintegy valami féle ideáltipustól való eltérésként vizsgáljuk, de ebből korántsem következik az, hogy azt az elosztási módot ideálisnak tartanánk, vagy akár igazságosnak./Az igazságosság kérdése egyébként a munkaerő-piac rugalmasságától függ./ Mode ezek a kérdésekkkönnyen a normatív - moralizáló szociológiához vezetnek.

vagy még meg is haladhatja a lakás jelentőségét, valamint azt, hogy a lakásban és az infrastruktura lakáson kivüli részében jutatott dotáció térben nem feltétlenül jelentkezik azonos helyen, következésképpen a két szféra által meghatározott preferenciák és diszpreferenciák rendszere nem azonos társadalmi rétegeket juttat előnyösebb, ill. hátrányosabb helyzetbe, akkor el kell ismernünk a szegregációs folyamatok vizsgálatának létjogosultságát. E jelenség segitségével kapcsolatban tehát azt mondhatjuk, hogy a szegregációs jelenségeket mi is negativaknak tekintjük, de csak annyiban, amennyiben a korábbi értelemben vett társadalmi egyenlőtlenségek hordozója.

Ezzel lényegében meg is fogalmaztuk, a területi rendszer kidolgozásának célját: tehát a városszerkezet olyan modelljére van szükség, amely segitségével egyrészt a területi egyenlőtlenségek társadalmi konzekvenciái értelmezhetők, másrészt pedig hozzásegít ahhoz, hogy az igy kialakult társadalmi feszültségek/látens konfliktusok/ eredete összekapcsolható legyen azokkal az intézményekkel, amelyek az adott helyzetben vezető döntéseket meghozták. /Megjegyezve, hogy ez utóbbi feladat csak parciálisabban kapcsolódik a szük értelemben vett területi rendszer kidolgozásához./

Ezek után néhány városmodellt kell érintenünk, nem azzal a céllal, hogy Budapestre vonatkozóan ilyen modellt azonnal kidolgozzunk, hiszen ehhez egyenlőre nem állnak rendelkezésre sem az empirikus információk, sem az elméleti ismeretek. A klasszikus ökológiai modellek /Burgess/ az övezeti elvre épültek, s abból a feltevésből indultak ki, hogy a központtól való távolság meghatározó az egyes

városrészek funkciója, társadalmi státusza szempontjából. Az amerikai városok esetében szuburbanizációs folyamatok eredményeként a városrészek társadalmi státuszának a központtól való távolság függvényében való emelkedése jellemző. Ezt a modellt-évekkel kidolgozása után-komoly birálatok érték, igy többek között Hoyt-é, aki ezzel szemben kidolgozta a szektorelmélet hipotézisét, melyet az amerikai városok szerkezetében bekövetkezett változásokra épitett. Önmagában ez a vita kevésbé lehet tanulságos számunkra, hiszen gondolkodásunkban jóval nagyobb szerepe van azoknak a szerveződési elveknek, amelyek egy adott ökológiai strukturához vezetnek, mint ezeknek a strukturáknak az eltérései. /Nem is beszélve arról, hogy az övezeti elv vagy szektorelv érvényessége nem elméleti, hanem empirikus kérdés./

Sokkal hasznosabb lesz, ha azt az elméletet probáljuk értelmezni, amelyik a városszociologia eddigi eredményeire a sajátos kelet-európai viszonyok figyelembevételével állitja fel elméleti konstrukcióját.[x] Anélkül, hogy belemennénk a részletekbe, ennek lényege az, hogy az övezeteket a funkcionális és történelmi kritériumokon túl - a lakásrendszer elemzésének jól bevált fogalma - a lakásosztályok segitségével kivánja lehatárolni. Ha ez sikerül, tehát az egyes városrészek lakásosztály szerinti összetétele tipikus eltéréseket mutat, akkor ez az övezeti lehetárolás egyben magyarázó erővel bir. Az elmélet szerint ugyanis az egyes társadalmi rétegek, tipikusan különböző eséllyel juthatnak egyes lakásosztályokba, következésképpen - feltéve, hogy az övezetek

x Szelényi Iván; Településrendszer és társadalmi struktura.

a lakásosztály összetétele szempontjából homogenizálódnak - ugyanilyen mértékben különbözőek lesznek az esélyeik az egyes övezetekbe való bejutásra. A dolog azonban nem ilyen egyértelmü. Az világos, hogy a lakásosztályok meghatározott nagyságú központi elosztású "jószághoz" való hozzájutási esélyt fejeznek ki, de vajon - ahogy erre már korábban utaltunk - a többi infrastrukturális jószág térbeni elosztása követi-e a lakásosztályok elvét. /Ez természetesen empirikus kérdés./ Továbbá megneheziti e magyarázó konstrukció operacionalizalhatóságát a lakáselosztási rendszer változása. Vagyis hogyan vethetem össze a 60-as évek közepén kiutalt tanácsi lakást egy mai szövetkezeti lakással; vagy vegyem minden lakás jelenlegi piaci értékét és vonjam ki belőle a hozzájutás akkoriban szükséges deflált értékét; egyáltalán a jelenlegi piaci érték kialakul-e, és nem akadályozza-e ezt a lakáspiac merevsége. Ahhoz, hogy a korábban megfogalmazott és elméletileg is elfogadható ökológiai társadalmi modellt kidolgozzuk - mégha nem is ad teljes elméleti /és empirikus/ megoldást - ez a kutatási irány tünik legrealisztikusabbnak.

Gyakorlatilag egy városmodellel szemben két /empirikus/ elvárásunk van; egyrészt a jelenlegi állapotnak elfogadható képét adja, másrészt pedig a változás folyamatairól tudjon valamint mondani. Az előbb ismertetett elmélben, valamint a vidéki városokban /Pécs és Szeged - 1968/ folytatott vizsgálatok eredményére felépitett modell sem vehető teljes egészében át. Tulajdonképpen arról van szó, hogy a fővárosban és egyes vidéki városokban /pl. Salgótarjánban/ az ott felvázolt séma empirikusan nem igaz. A sémának a lényege az, hogy a város fejlesztésére fordítható erőforrások a szanálás mentes lakás-

épités erőltetése miatt az átmeneti övezeten kivüli területeken lettek felhasználva és lakótelepi övezet létrehozását eredményezték. Ennek társadalmi státusza a lakáselosztás szelektivitása következtében magasabb, ill. hozzávetőlegesen azonos lett a központtéval. Salgótarján esetében a központban hozták létre a lakótelepi övezetet,aminek következtében az előbbi modellnél élesebb szegregáció alakult ki. Budapest esetében pedig aligha lehet Budát, mint kivételt számba venni, mert Buda jelenléte és fejlődése az elmult tizévben alapvetően meghatározta a lakótelepek társadalmi összetételét. A legmagasabb státuszu rétegek lakótelep iránti igényét ugyanis a magas presztizsü budai társasházas területek lecsapolták; ilyen területek hiányában/mint pl. Salgótarjánban/ az értelmiségnek nem volt más "választása", mint a központi lakótelepi övezet.

Ugy tünik ezek azok az elméleti problémák, amelyek megoldásához a most következő elemzés hozzájárulhat. Valójában nagyon kevés empirikus információval rendelkezünk Budapest társdalmi-ökológiai szerkezetére vonatkozóan. Azok a szociológiai jellegü információk amelyek jelenleg rendelkezésünkre állnak nem teszik lehetővé, hogy dinamikus összefüggéseket állapithassunk meg. Ezek a vizsgálatok /BVTV-településszociológiai vizsgálatok/ adott időpontokra és adott - a beépitési mód szerint kiválasztott - területekre vonatkoznak, igy még az is nehézséget okoz, hogy keresztmetszeti összehasonlitást elvégezzünk segitségükkel.
Éppen ezért alapvető lehet a következő munka, amelyben két időpont népszámlálási adatainak felhasználásával /alkerületként/, mind a /197o-es/ statikus,[x] mind pedig az /196o és 197o közötti/ dinamikus változásokról kapunk képet.

x Az 197o-es állapotra a népszámlás városrendezési körzetenkénti adatainak feldolgozása megtalálható Pletscher Hedvig: Az övezetek szükségessége a főváros ellátottsági viszonyainak vizsgálatánál.c. tanulmányában./Statisztikai Szemle./

2. Módszertani problémák

A most következő elemzés két népszámlálás területi adatainak összevetésére támaszkodik. Ilyen elemzés gondolatmenete általában az, hogy a két statikus helyzet egymással történő összehasonlitásából kiindulva probál meg következtetéseket levonni az adott időszakban lejátszodott folyamatokra vonatkozóan. Ennek az eljárásnak a korlátjai magától értetődőek: /1/ nem tudunk semmit arról, hogy az adott állapot egy vagy pedig két ill. több esetleg ellentétes irányú tendencia hatásainak eredményeként jön létre; /2/ valamint nem tudunk semmit a folyamat dinamikájának időbeni alakulásáról sem.

Az elemzés alapegységei az 1960. évi népszámlálásnál alkalmazott alkerületek, ennélfogva érdeklődésünk az egyes alkerületek - statisztikai változók révén regisztrálható - társadalmi-demográfiai helyzetének változására irányul. Ezen keresztül pedig az a célunk, hogy a lehető legrészletesebb területi bontásban képet alkothassunk a város demográfiai-társadalmi szerkezetének változásairól. A statisztikai paraméterek kiszámitása során fenntartottuk azt az alapelvet, és a számitások során kiszürtük az egyes területegységek népességszámának különbségeit tehát sulyoztuk, aminek egyik következménye, hogy "összesen" adataink nem azonosak a budapesti átlagokkal.

Az eredmények szempontjából alapvető jelentősége van a feldolgozásra kerülő statisztikai változók jellegének, ill. az ezen belül alkalmazott kategoriák mélységének,

melyek önmagukban is erősen behatárolják az elemzés lehetőségeit. Budapest demográfiai helyzetére és gazdasági aktivitására vonatkozó adatoknál gyakorlatilag semmilyen nehézség nem merült fel. A társadalmi rétegződésre /státusz[x]/ vonatkozó változók jelentését azonban nem lehet minden esetben egyértelműen megadni. A problémát valójában az okozza, hogy ezeknek a dimenzióknak egyes elemei /pl. az iskolai végzettségnél a 8 általános osztályt végzettek, érettségizettek, egyetemet végzettek ill. a foglalkozásnál a fizikaiak és szellemiek részletesebb bontása[xx]/ valamilyen laza hierarchiát alkotnak. Ha a mutató e hierarchia egyetlen elemére vonatkozik /mint például az 197o. évi népszámlálás számláló körzetenként publikát iskolai végzettség adata, csak a 15 éves és idősebb népességből a 8 általánost végzettek száma/, ami egyben a hierarchia alsó eleme, és ha az iskolai végzettséget csupán ezzel a mutatóval fejezzük ki, akkor az alacsonyabb státuszrétegek arányának változására érzékeny mutatóval dolgozunk. Lényegében ez indokolja, hogy az összehasonlitás esetleges torzitását vállalva valamilyen, a magasabb státuszú rétegek változására érzékeny mutatóval is dolgozunk./lásd: erről a II/1. és II/2. pontokat./

---

x Tőkéletesen tisztában vagyunk azzal, hogy a "státusz" a társadalmi stratfikáció olyan dimenziója, amelynek méréséhez - ha egyáltalán lehetséges - jóval több változóra lenne szükség.

xx A foglalkozási adatoknál a hierarcikus jelleg önmagában nem biztositott, amit más változók bevonásával meg lehet teremteni, pl. a jövedelmi adatok révén. Természetesen ez a kérdés itt teoretikus marad, hiszen a rendelkezésünkre álló foglalkozási változó két elemü, melyek sorrendbe állitása nem okoz túl nagy problémát.

A területi összefüggések elemzését lehetetlen /és értelmetlen is/ 62 egység mélységében teljes részletességgel végigvinni; logikus lett volna ha éppen a most elvégzett elemzésre épitve tudunk egy összevontabb területi rendszert felépiteni, melynek révén a főbb összefüggéseket könyebben konceptualizálhatjuk. De ez egy későbbi kutatási fázis feladata, hiszen - ahogy erről már volt szó - egy ilyen rendszer kidolgozásához a mostani elemzésben felhasznált változók nem tünnek elégségesnek. Ugy tünik ugyanis, hogy - ha a "jó" területi rendszer kritriumának a homogenitást tekintjük - más-más dimenzió mentén más és más területi rendszerhez jutunk.[xxx]

Minden esetre praktikus lesz, ha egy területi tipológiával rendelkezünk, melynek segitségével - mégha meglehetősen elnagyolt és heterogén egységekből áll is - a vizsgálandó folyamatokat nagyobb léptékben el tudjuk helyezni. Ezeket a nagyobb területi egységeket /egy korábban elvégzett munka esetében/ a területek összevonásával kaptuk meg, s mivel vizsgálatunkba ez a területi csoportositás alárendelt szerepet játszik nemkivánjuk ehelyütt a mellette és ellene szóló érveket értékelni. Igy mikor nagyobb területi egységekben elemezzük az adatokat, akkor a következő területi bontásban gondolkodunk:

xxx Megjegyezzük, hogy pusztán a homogenitás kritériumára épülő területi rendszerek öncéluakká és a magyarázó sémák szempontjából teljesen funkciótlanná válhatnak.

Belső városrészek: I. V-IX. kerületek
Átmeneti övezet: X, XIII, XIV. kerületek /a régi külváros/
Pesti peremkerületek: IV, XV-XXI. kerületek / a régi agglomeráció/
Központi budai kerületek: II, XI, XII. kerületek
Szélső budai kerületek: III, XXI. kerületek.

Gyakorlatilag minden változóra területegységenként kiszámitottuk a változás indexét /196o-as adatot 1oonak véve/, amelyet ezek után önállóan kezeltünk. Egy ilyen mutató használatakor nagyon óvatosan kell eljárni. Téves értelmezéshez vezethet ugyanis az abszolut szintek és a relativ változás kapcsolatainak figyelmen kivül hagyása. Magasabb szinten ugyanis kisebb relativ változás is nagyobb abszolut változással jár, mint a kisebb szint nagyobb relativ változása, tehát a területegységek közötti "rés" abszolut értelemben nőhet. Hogy az indexek e torzitását számitásba vehessük, feldolgoztuk az 197o. évi statikus adatokat, melyeket térképeken is ábrázoltunk./Ennek területi rendszere némiképpen eltér az 196oastól lásd: II/2.pont./

Az elemzés megkönnyitése érdekében minden változóra vonatkozóan, külön a két statikus és külön a dinamikus adatokra kiszámitottunk néhány, az eloszlás tipusát specifikáló statisztikai paramétert. A változók közötti kapcsolatok mérésére kiszámitottuk a változópárok minden lehetséges kombinációjára a korrelációs együtthatót, hasonlóan külön a két statikus állapotra, s külön a dinamikus paraméterekre. /A számitási módszerek részletes leirása megtalálható a II/3 pontban./

Meggyőződésünk, hogy ezek az elemi statisztikai módszerek nagy segitséget jelentenek az elemzésben, de tisztában vagyunk azzal is, hogy az ilyen módszerek használata könnyen eluralhatja a gondolkodást, és az érvelés ennek következtében nem a problémák, hanem statisztikai paraméterek és eljárások köré szerveződik. Tehát ezekkel a statisztikai módszerekkel - jólehet alkalmazásuk nem kevés energiát követelt - nem lehet más a célunk,minthogy bizonyos összefüggésekre felhivjúk a figyelmet, ill. bizonyos állitások többoldalú alátámasztását tegyék lehetővé, az elméleti magyarázatot azonban nem pótolhatják. /Két változó közötti kapcsolat regisztrálása önmagában nem magyarázat./

Ez azonban még nem zárja ki, hogy ezen az empirikus bázison további kutatásokat végezzünk, kidolgozottabb statisztikai módszerek segitségével,bár a több dimenziós módszerek használatát a viszonylag kis esetszám /62 alkerület/ korlátozza.

Végül mielőtt áttérnénk az empirikus adatok elemzésére még egy módszertani kérdést érintünk. Ez a dimenziók, a területi egységek nagyságának kérdése. O.D. és B. Duncan tanulmányában[x] azt olvashattuk, hogy a szegregációs együtthatók /lásd II/3 pont/ relativ értékeit nem befolyásolja, hogy azt az un. zona-szegmentumok vagy pedig körzetek alapján számitották ki. /Állitásukat a két bázison számitott mutató közötti magas korrelációra épitették./

---

x /Városszociológia 182-202/

Ebből azonban nem következik, hogy a szegregációs index és a szegregáció mértéke független a területi egységektől. Ez csak akkor lenne igaz, ha a nagyobb területi egységek közötti, és a nagyobb területegységen belüli szegregáció azonos mértékü és irányú lenne, de tudjuk, hogy általában ez nincs így. Például a belső városrészekben, ahol nagyobb területen elég heterogén a lakásösszetétel, és ennek megfelelően heterogén a társadalmi összetétel is, mélyebb területi bontásban - lakótömbönként - feltünő, hogy a magasabb társadalmi státuszú rétegek a nagyobb utak mentén fekvő tömbökben koncentrálódnak, mig ezzel szemben a lakótelepeken, ahol épületenként azonos lakások vannak ilyen jelenséggel - eddigi ismereteink szerint - nem találkoztunk. A területi rendszer /társadalmi ökológia modell/ egyik módszertani törekvése a területegységek homogénitása, amit azonban csak ésszerü mértékben lehet szigoruan venni. Ha ezt teljes szigorusággal végigvinnénk akkor e modell - alapegysége - a lakás lenne. Tehát a most következő elemzés, bizonyos állitásai más területi rendszerben /akár összevontabb, akár mélyebb/ valamelyest módosulhatnak, nem hisszük azonban, hogy a főbb tendenciákat befolyásolnák.

3. A statisztikai adatok kiértékelése

Elemzésünk kiindulópontjául érdemes lenne egy Budapesthez hasonló kelet-európai nagyváros társadalmi-okológiai szerkezeti változásainak ismertetését választani, hogy összehasonlitási alapunk lehessen, amely megkönnyiti az általunk feldolgozott adatokból leszürhető következtetések értelmezését. Ismereteink szerint hasonló időmintervallumra és hasonló területi mélységü elemzés kelet-európai nagyvárosra vonatkozóan nem született, igy J. Musil Prága-tanulmányát[x] választjuk, amelynek azonban hátrányai vannak: egyrészt a mienknél jóval nagyobb területi egységekben gondolkodik, másrészt pedig az elemzést az 196o-as népszámlálással fejezi be. Tanulmányának hipotézise az,hogy "az 193o és 195o között eltelt két évtizedben ... eltünőben vannak az éles társadalmi különbségek Prága egyes részei között. Ez főképp annak tudható be,hogy csökken a társadalmi egyenlőtlenség és megállapodott a főváros növekedése...."[xx]

Ezt a hipotézist azonban - amelyet a Prágára vonatkozóan felsorakoztatott tények igazolnak - némiképpen pontositanunk kell, hiszen elemzésünk olyan időszakra vonatkozik, amikor a külső feltételekben nemkövetkeztek be radikális változások; szemben a Musil által vett periodussal, amelyre a második világháború utáni gyors társadalmi és az ebből következő területi változás ok jellemzőek. Igy következtetései - amelyeket később pontról pontra végig veszünk - gyakorlatilag bizonyitó

x I. Musil: Prága okológiai strukturájának fejlődése. Városszociológia.

xx i.m. 23o o.

anyag nélkül maradnak. Nem lehet ugyanis tudni, hogy az igazolt hipotézs egyszeri változás, vagy pedig az uj szabályozó mechanizmusok következményei, illetve e kettő milyen kombinációja.

Először tehát arra keresünk választ, hogy a rendelkezésünkre álló empirikus anyag révén igazolható-e olyan hipotézis, hogy a város szerkezete homogenizálódik, az egyes városrészek közötti különbségek eltünőben vannak, s ha igen, akkor mely változók esetében érvényesül ez a tendencia határozottabban, s melyeknél ambiralens módon. Csak e hipotézis ellenőrzése után térünk rá arra a kérdésre, hogy az ilymódon valószinüsitett tendenciákat milyen faktorok magyarázhatják, s hogy milyen mértékben fogadhatók el Musil következtetései.

1. Népesség

Budapest lakossága 196o és 197o között kb. 14o ezer fővel növekedett, ami az előző időszakhoz /1949-196o/ képest 34 %-os visszaesést jelent. A népesség növekedési ütemének csökkenése teljes egészében a természetes szaporodás negativvá válásának következménye, ugyanis a vándorlási különbözet a korábbi időszakhoz képest /az időközben bevezetett korlátozó intézkedések ellenére/ nőtt, 13o ezerről 16o ezerre.

A népesség területi elosztását két határozottan érvényesülő tendencia jellemzi: egyrészt a belső városrészek népességének csökkenése /ez a folyamat egyébként a 7o-es évekre felgyorsul/, másrészt pedig a lakótelepi városrészek népességének rendkivül gyors növekedése.

Nagyobb területi egységenként vizsgálva, a növekmény nagy része /43 %-a/ a központi budai kerületekbe jutott, s ezen belül is ennek jelentős része a XI. kerületbe /4o ezer fő/,[x] Volumenét tekintve jelentős az átmeneti övezet és a pesti peremkerületek /3o ill. 55 ezer fő/ népességnövekedése, de ez már közel sem koncentrálódik olyan mértékben. A szélső budai területek népesség növekedése pedig jelentéktelen.

Jellemző, hogy a népességnövekedés indexének, maximális és minimális értékei ugyanabban a kerületben /XI./ találhatóak, és ugyanarra a tényezőre vezethetők is vissza /koncentrált állami lakásépités ill. szanálás/, Mégis a 7o-es évek fejleményeihez képest a lakásépitések koncentráltsága mérsékeltebbnek mondható. Ezek után jelennek meg ugyanis a "pusztán" létesült, mamut lakótelepek, melyeknek méreteit tekintve első jelei már a kelenföldi lakótelepnél láthatók.

Ha most eltekintünk ezektől a szélső esetekből, akkor azt mondhatjuk, hogy az enyhébb mértékü népességnövekedés a magas presztizsü budai területeken, Zuglóban és a peremkerületek egyes részein jelentkezik, a kerületek szintjén pedig viszonylag kiegyenlitetten oszlik el a népességnövekedés.

Kétségtelen, hogy Budapest népességnövekedésének üteme jelentősen mérséklődött a második világháború előtti időszakhoz képest /193o és 194o között a népesség növekedése abszolut értékben majdnem kétszerese az 196o és

x a II. és a XII. kerületben a növekedés ennél kisebb mértékü, hozzávetőlegesen 1o-1o ezer fő.

1970 közötti időszak - az erre irányuló erőfeszitések ellenére végül is nem hozta meg a kivánt mértékü visszaesést a népességnövekedésben, ami elsősorban a bevándorlás következménye. A Musil-féle hipotézist ennélfogva módositanunk kell, nem várhatjuk ugyanis, hogy a népesség növekedés mérséklődése miatt lépnek fel homogénizációs tendenciák. Ha egyáltalán ilyent tapasztalni fogunk, akkor ez a bevándorlások összetételének megváltozása következtében lép fel.

Életkor, demográfiai összetétel

Budapest népességét gyors elöregedés jellemzi, a vizsgált tizévben az átlagéletkor 2,6 évvel nőtt. Kérdés, hogy ez a tendencia a városrészek közötti különbségek mérséklődésével jár-e? Musil szerint az előregedési folyamat és a népességmozgás csillapodása együttesen a városrészek közötti demográfiai különbségek mérséklődéséhez vezet.

Nagyobb területi egységekre összevont adataink szerint a városrészek demográfiai nivellálódása jóval inkább 1949 és 1960 közötti időszakban jelentkezett, mint 1960 és 1970 között, sőt a folyamat egészét tekintve az utóbbi időszakban ezzel ellentétes tendenciával lehet számolnunk. 1949-ben a belső városrészekben a 0-14 éves koru népesség aránya 15 %, a peremkerületekben /az akkori agglomerációban/ pedig 21 %, s ez a "rés" 1960-ra 4 %-ra és 1970-re 3 %-ra csökken.[x] Továbbá a népesség családösszetételére vonatkozó adatok is valami ilyesfajta tendenciát sejtetnek.

x Érdemes talán megemliteni, hogy Musil által alkalmazott övezeti rendszerben ez a "rés" 1930-ban 9 % volt, s 1960-ra 1%-ra csökkent. Talán nem kell hangsulyoznunk, hogy ez az övezetek lehatárolásának a kérdése is.

Érdemes megjegyezni - mivel szorosan tartozik Budapest ökológiai strukturájának kérdéséhez -, hogy a városszerkezet jelen területi bontásban vett homogenizálódása az agglomerációs övezetre /az un. 44 település/ ellenkező irányu hatást gyakorolt. Igy például a o-14 éves koru népesség aránya 6 %-kal /ugyanannyival, mint 1949-ben a pesti peremkerületek/ magasabb mint a belső városrészekben, és 4 %-kal magasabb mint a budapesti átlag. A három gyermekes családok aránya a budapesti átlag kétszerese /7 %/.

Ezek után nézzük meg, hogy milyen mértékben érvényesül ez a kiegyenlitődési tendencia részletesebb területi bontásban /alkerületek szerint/. Az életkorra három mutatót alakitottunk ki. Mindhárom mutató relativ /átlaghoz viszonyitott/ szórása csökken, a o-14 éves koru népesség aránya esetében pedig a szórás mellett a terjedelem /range/ is mérséklődik valamelyest. Mindezek alapján azt mondhatnánk, hogy ha nem is nagy ütemü, de végülis jól érzékelhető homogénizációs tendenciák lépnek fel alkerületi mélységben is.

A szegregációs index azonban jóllehet nem erős mértékü, de ezzel ellentétes irányú folyamatra utal. Mindkét változó esetében /az átlagéletkorra ugyanis azt a mutatót nem lehet kiszámolni /ennek értéke nő, a o-14 éves koru népesség esetében 5,6 %-ról 8,o %-ra, a 6o-x éves koru népesség esetében pedig 6,4 %-ról 9 %-ra. Ezt az eltérést a mutatók kiszámitási módja, illetve tartalmi különbségei magyarázzák. Az átlagot illetve a szórást /lásd II/3 pont/ súlyozás nélkül számoltuk, tehát abból a feltevésből indultunk ki, hogy minden egyes területi egység azonos súlyt képvisel az általunk vizsgált rendszerben.[x]

x Megjegyezzük, hogy a térképi ábrázolás a területtel, s nem a népességszámával, vagy az alkerületek számával arányosan mutatja a változók alakulását.

A szegregációs index viszont éppen a népesség disszimiláris elosztásának mértékét fejezi ki.

A szórások és szegregációs indexek közötti különbség ugyanakkor egy nagyon fontos tényre hivja fel a figyelmet, vagyis arra, hogy a szegregáció mértékének növekedését a nagyobb népességszámu egységek idézik elő.[xx] Ebben nyilván komoly szerepet kapnak a lakótelepek.

A változást mutató térképen a két szélső értéket a lakótelepek képviselik. Az 196o előtt átadott lakótelepek népessége "öregszik" relative jobban, hiszen ott nagyon fiatal népesség lakott 196o-ban. /Igy az Üllői uti lakótelep X. kerületi része, a Lágymányosi lakótelep, a Thälmann /Fiastyúk/ utcai lakótelep, a Lumumba utcai, Kerepes uti, Nagy Lajos kir.uti lakótelep és Csillagtelep./ Más oldalról pedig azok a területek öregedtek kevésbbé /sőt fiatalodtak/ amelyeket 196o és 197o között adtak át /a Kelenföldi lakótelep, Üllői uti lakótelep IX. kerületi része/. A demográfiai szegregáció szempontjából azonban a statikus helyzet érdekes. A lakótelepek a relativ gyors öregedés ellenére is a legfiatalabb területei Budapestnek. Következésképpen térbeli koncentrálódásuk korlátozza leginkább a demográfia viszonyok tekintetében a kiegyenlődési folyamat kiterjedését.

A szórodás és szegregáció mutatói között eltérés másik tényezője pedig a nagy népesség számu belső városrészek /és Kispest/ előregedése, az átlagnál nagyobb sulyuk következtében jobban növelik a szegregációs mu-

xx Ebből természetesen nem következik, hogy a nagyobb egységek arányos felosztása csökkentené a szegregációt.

tatót, mint a szórást.

A város demográfiai szerkezetének alakulására tehát az jellemző, hogy azokon a területeken, ahol a népesség növekedett, ott az átlagosnál kisebb mértékben nőtt az átlagéletkor és a 6o éven felüli népesség aránya, illetve csökkent a o-14 éves koruak aránya. /Ez megforditva nem egészen igaz, amire a korrelációs együtthatók alacsony értéke is utal./ Eltekintve a lakótelepek városszerkezeten belül játszott szerepétől, azt mondhatjuk, hogy a belső városrészekben elöregedési tendencia jelentkezik, bár a statikus állapothoz képest ez nem mondható jelentősnek. 197o-óta természetesen ez a folyamat felgyorsulhatott, amit az ujabb statisztikai adatok valószinüsitenek. A külső területek és belső Buda zöldövezeti részein viszont a népesség az átlagosnál kisebb mértékben öregszik.

Gazdasági aktivitás

A gazdasági aktivitás két-három évtizeddel ezelőtt még alapvető dimenziója lehetett volna egy területi tipológiának. A kereső-eltartott arány révén több-kevesebb pontossággal kijelölhetők lehettek volna azok a területek, amelyeknek magasabb aktivitási szintje a város urbánusabb részét képviselték, és azok a területek, amelyeknek magas eltartott aránya egy kevésbbé urbánus, a falusias beépitéshez közelebb álló városrészeket jeleztek volna.

Hasonlóan az életkor szerinti összetételhez nagyobb területi egységekben vizsgálva Budapest aktivitási szintjét - 1949-hez képest - gyors homogénizálódási tendencia jellemzi. 1949-ben a belső városrészekben, ahol a legmagasabb volt az aktivitási szint a népesség 52 %-a, a peremkerületekben pedig 45 %-a volt

aktiv. Ez a 7 %-os rés 196o-ra 3 %-ra, 7o-re pedig 1 %-ra csökkent. Az aktivitási szint általános növekedése, valamint a területi egységek közötti szintkülönbség lényegi eltünése az ökológiai változásokon túlmutató gazdaságpolitikai és szociálpolitikai változásokkal hozható összefüggésbe. Nevezetesen azzal a ténnyel, hogy a jövedelempolitikai megfontolásoknál két-keresős háztartásokra épitenek, igy az ettől eltérő /s más jövedelem forással nem rendelkező/ családok életlehetőségei jelentős mértékben romlanak. Ezt támasztja alá az a tény, hogy az agglomerációs településeken élő népesség aktivitási szintje csupán 1 %-kal marad el a budapesti átlagtól és a különbésg /6 %/ gyakorlatilag az eltartottak arányánál jelentkezik, ez viszont a gyerekszámmal, életkorral, stb. függ össze.

A budapesti népesség gazdasági aktivitásának 196o és 197o közötti változását az aktivak arányának lényegében változatlanul maradása mellett az inaktivak arányának gyors /1o %-os/ növekedése, az eltartottak arányának pedig ugyanilyen mértékü /1o %/ csökkenése jellemzi. A gazdasági aktivitás - részben az előbb emlitett okok következtében - egyre inkább a népesség demográfiai összetétele által határozódik meg, következésképpen várhatjuk, hogy mind a változás, mind a statikus állapot tekintetében hasonló tendenciákat tapasztalunk /a korrelációs táblázatokból egyébként jól látható, hogy a változó-tipusok között mind a dinamikus mind pedig a statikus esetekben az életkor és a gazdasági aktivitás korrelációs együtthatói a legmagasabbak/.

A szegregációs mutató az aktivak arányánál csökken /4,4 %-ról 3,3 %-ra/, az inaktivak és az eltartottak arányánál

pedig nő. /5,2 %-ről 7,o %-ra, ill. 5,o %-ról, 5,3 %-ra/, s ez tökéletesen konzisztens korábbi megállapitásainkkal. Az aktiv népesség városrészek közötti eloszlása tehát egyenletesebbé, mig az adott népesség életkor szerinti összetételétől határozottabban függő eltartott és inaktiv népesség eloszlása valamelyest egyenetlenebbé vált. Megfigyelhető, hogy a demográfiai összetétel változói erősebben korrelálnak az inaktivak és eltartottak arányával, mint az aktivakéval.

A gazdasági aktivitás a népesség demográfiai összetételétől jelentős mértékben függ, ezért ahelyett,hogy a korábban előadott érvelést megismételnénk, inkább foglaljuk össze, hogy a vizsgált időszakban Budapest demográfiai összetételét milyen változások jellemzik:

A főváros demográfiai összetételének változását az 1949 és 197o között eltelt két évtizedben nagymértékü - az országos átlagot felülmúló - előregedési folyamat jellemzi. Ez az első évtizedben a két szélső /o-14 és 6o-x éves/ korcsoport arányának növekedésében, a második évtizedben pedig egyértelmüen ~~a legidősebb /6o-x éves/ korcsoport arányának növekedésében, a második évtizedben pedig egyértel-~~ müen a legidősebb /6o-x éves/ korosztály súlyának /o-14 éves korosztály rovására történő/ emelkedésében jelentkezik. Ugyanebben az időszakban azonban a népesség demográfiai strukturájának térbeli szerkezetében is változások jelentkeztek. Elsősorban a népességnövekedés viszonylagos lefékeződése ill. a népességnövekedés súlypontjának az agglomerációs övezetbe történő átkerülése következtében kiegyenli-

tődési folyamat indul meg a város nagyobb szerkezeti egységei között. 1960 után azonban a város demográfiai szerkezetét befolyásoló tendenciák lépnek fel, amelyek az előző folyamattal ellentétes irányu hatást fejtenek ki. Az egyik ilyen határozottan jelentkező tendencia a belső városrészek előregedése és evvel párhuzamosan a népesség csökkenése. A belső városrészek /történelmileg kialakult helyzetük, funkcióik, stb. miatt/ már eleve is "idősebb" városrészeknek számitottak a vizsgált időszak előtt is. Az elöregedési tendenciának - amelyet a felszabadulás utáni évtized gyors társadalmi változásait követő lakásmobilitás /és ez nem kis részben abbelső városrészekben koncentrálódott/ feltehetően fékezett - 1960 és 1970 között már egyértelmü jelei vannak. A másik tendencia a lakótelepi épitkezések következményeinek tudható be.

Az állami lakásépités térbelileg koncentrálódni kezd, és a lakótelepeken jól meghatározható demográfiai összetételü népesség alakul ki, ami a kiegyenlitődéssel szembeni folyamatokat erősiti. E - részben egymással ellentétes hatásu - tendenciák eredményeképpen a demográfiai rétegek térbeli elkülönülésének kis mértékü növekedését tapasztalhattuk. A gazdasági aktivitás mutatói gyakorlatilag megerősitették ezeket az állitásokat, és ennek vizsgálata nem jelentett új szempontokat az elemzésban.

II

F o g l a l k o z á s

A város demográfiai szerkezete után a társadalmi szerkezetre vonatkozó változókat elemzzük. Musil elemzésében is ez a kardinális kérdés: vajon a társadalmi rendszer megváltozása a város ökológiai szerkezetét is megváltoztatta-e?
Válasz nemeegyértelmü. Azt ugyanis kimutatja a kerületi adatok alapján számolt szegregációs /és diszimiloritási/ indexek segitségével, hogy a különböző társadalmi rétegek közötti térbeli távolság /szegregáció/ csökkent, de ugy látja, hogy a város társadalmi szerkezetét meghatározó "általános szabályszerüségek keveset változtak az elmult 3o évben".[x]

Elemzésünk a következő oldalakon arra irányul, hogy megvizsgáljuk: vajon alkerületi adataink segitségével és a fizikai-szellemi bontás felhasználásával igazolhatunk-e olyan hipotézist, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek csökkenése miatt - Musil érvénél maradva - csökken a térbeli távolság a társadalmi-gazdasági csoportok között.

Budapesten a fizikai dolgozók aránya az aktivakon belül 196o és 197o között 68,4 %-ról 56,9 %-ra[xx] csökkent, tehát több mint lo %-kal. Első megközelitésben nézzük meg nagyobb területi egységenként, hogy a fizikaiak arányának csökkenése nagyobb "mértékü" volt-e azokon a területeken, ahol eleve magasabb volt a fizikaiak aránya, vagy pedig nem - azaz ilyen területi bontásban /melynek elő-

x Városszociológia 241 old.

xx A budapesti átlag kisebb mint az általunk számolt átlag, mégpedig: a sulyozás miatt.

nyeivel és hátrányaival tisztában vagyunk/ elfogadható-e a homogenizálódás hipotézise.

FIZIKAIAK ARÁNYA AZ AKTIV NÉPESSÉGEN BELÜL

%-ban

Megnevezés	196o.	197o.	7o/6o	7o-6o
Belső pesti városrészek	64,7	53,o	82	11,7
Belső városrészeket övező kerületek	69,9	57,o	82	12,9
Pesti peremkerületek	76,6	67,9	89	8,7
Központi budai kerületek	55,o	41,1	75	13,9
Szélső budai kerületek	75,1	64,5	86	1o,6
Összesen:	68,4	56,9	83	11,5

Teljesen egyértelmüen kiderült mind a relativ mind az abszolut mutatószámokból, hogy a nagyobb területegyégek közötti különbségek nőnek, mégpedig ugy,hogy a központi budai kerületekben csökken a legjobban a fizikai dolgozók aránya /ott ahol a legalacsonyabb volt/ és a pesti peremkerületekben csökken a legkevésbbé /ott ahol a legmagasabb volt/ következésképpen a "rés" a vizsgált 1o évben nő /21,6 %-ről 26,8 %-ra/. A belső városrészek és az átmeneti övezet megerősiti relativ helyzetét.

Érdemes megjegyezni,[xx] hogy az agglomerációs övezetben a fizikaiak részaránya sokkal kisebb mértékben csökken

xx Hiszen vizsgálódásunkat már a korábban elemzett változók esetében is kiterjesztettük az agglomerációra.

/5,7 % szemben a 11,5 %-kal/, mint Budapesten. Következésképpen azt mondhatjuk, hogy a budapesti agglomeráció nagyobb területi egységei közötti különbségek 1960 és 1980 között nőttek, s a hiererchia két szélső pólusán a központi budai kerületek és az agglomeációs övezet helyezkedik el.

Az előző esetekben már láttuk, hogy a nagyobb területi egységekre felállitott összefüggéseket az alkerületi adatok ismeretében kissé módositanunk kellett. Ugy tünik itt is valamennyire pontositanunk kell állitásainkat. Ha megnézzük a fizikaiak aránya alapján /illetve a szellemiek aránya alapján, ami gyakorlatilag ugyanaz/ képzett változó eloszlásainak paramétereit, akkor láthatjuk, hogy a szorás a terjedelem a szegregációs index növekedése mind megerősiti állitásunkat: azaz a fozikai, ill. szellemi foglalkozásuak közötti térbeli távolság növekedett a vizsgált időszakban. Ennek mértéke azonban nem olyan jelentős, mint amennyire várhattuk volna, a két korcsoport diszimiláris eloszlásának fokozottabbá válása következtében ugyanis ott a szegregációs index 2,4 % ill. 2,6 %-kal nőtt, itt viszont csupán 1,7 %-kal. Mindjárt magyarázatot kapunk erre a jelenségre, ha figyelembe vesszük a most tárgyal demográfiai ill. társadalmi csoportok diszimális eloszlásának szintjét. Kisebb volumenü mozgások szükségesek ugyanis ahhoz, hogy egy 5 %-os szegregációs indexet 2 %-kal növeljük, mint ahhoz, hogy egy 28 %-osat növeljünk ugyanennyivel.

Érdemes megjegyezni, hogy a lakótelepeknek milyen szerepe van ebben a folyamatban. A demográfia szerkezet vizs-

gálatánál bizonyos értelemben "ambivelens" szerepet játszottak, mégpedig attól függően, hogy "6o előttiek" vagy "6o utániak". A foglalkozási összetétel /pontosabban a fizikaik arányánál/ ez a szerepük megkettőződik: a lakótelepek között jelentős különbségek vannak a fizikaiak aránya tekintetében. Az eltérés abban jelentkezik, hogy a külső kerületekben létesitett lakótelepeken[x] magasabb, vagyis az átlagnak hozzávetőlegesen megfelelő a fizikaiak aránya, mig a beljebb eső lakótelepeken az átlagnál lényegesen alacsonyabb, a legmagasabb státuszu területével lényegében egyező a fizikaiak aránya. Ez azt jelenti, hogy ebben az időszakban a lakótelepek nagyobb mértékben járultak hozzá a demográfiai rétegek szegregációjához, mint a társadalmi rétegekéhez.

Iskolai végzettség

Az iskolai végzettség mutatói - fogadjuk ezt el - egy adott terület társadalmi státuszát fejezik ki, s attól függően, hogy az iskolai végzettség milyen szintjét vizsgáljuk, a különböző társadalmi státuszu rétegek területi elhelyezkedését ill. annak az adott időszakban bekövetkezett változását tudjuk nyomonkövetni. Igy tehát feltételezhetjük, hogy ennek révén az egyes városrészek társadalmi státuszáról illetve ennekvváltozásáról differenciáltabb képet nyerhetünk, mint az előbbi változótipus révén.[xx]

x Lásd: Pletscher Hedvig i.m.

xx Ezért az előnyért azonban bizonyos kompromisszumokat kellett elfogadnunk./Lásd: II/1. és II/2-es pontok/ Ezek közül a legfontosabb, hogy az érettségizettek és egyetemi végzettségüek arányának 196o-as és 197o-es adata közvetlenül nem hasonlitható össze.

A 8 általánost nem végzettek aránya a legalacsonyabb státuszú társadalmi réteg elhelyezkedését mutatja.[xxx] A változó elosztásának paraméterei /szemben az eddigi változókkal/ teljesen egyértelmü képet mutatnak. A 8 általánost nem végzett népesség térbeni koncentrációja csökken, amit egyértelmüen mutat a szórás, a terjedelem és a szegregációs index csökkenése.

197o-re bár csökken ennek a társadalmi csoportnak a szegregációs indexe még mindig jóval nagyobb mint pl. a 6o-x korcsoport szegregációja, de kisebb mint a fizikaiak térbeni elkülönülése. Ennek a csoportnak jelentős hányada az idős népességből kerül ki, ennek ellenére várakozásainknál sokkal kisebb mértékü korrelációt tapasztaltunk e változó és az átlagéletkor, ill. a 6o éven felüli népesség arányának változója között. Területi megoszlása /a szegregációs index némi eltérése ellenére/ nagyon erősen közeliti a fizikaiak arányának megoszlását /a korrelációs együttható o,99/, a két változó közötti kapcsolat majdnem lineáris.

A különböző iskolai végzettségi mutatók alapján képzett társadalmi csoportok szegregációs mutatója 196o-ra meglehetősen szabályosan alakul. A 8 általánost végzetteknél 17,2 % az érettségizetteknél 24,8 %, az egyetemet végzetteknél pedig 33,6 %. Ez azt jelenti, hogy 196o-ban a leginkább az egyetemet végzett népesség különül el a többi csoporttól, s ehhez közelit az érettségizettek szegregációs indexe is.

xxx Az alkerületi és kerületi adatok tartalmi eltérései miatt, valamint amiatt, hogy nagyobb területi egységek között a társadalmi összetétel szempontjából fennálló különbségekkel az előző pontban már lényegében megismerkedhetünk, az iskolai végzettség mutatóit ebben a területi bontásban már nem tárgyaljuk.

Ismert hogy a kierarchikus sorba rendezhető társadalmi rétegek szegregációs indexei általában U alaku elosztás követnek. Itt azonban nem ezt tapasztaltuk: a 8 általánost végzettek csoportjának - mely értelmezésünk szerint a legalacsonyabb státuszú réteg - szegregációs indexe a legalacsonyabb.[xx]

Ez feltételezésünk szerint két okkal függ össze. Egyrészt a lakásrendszer sajátos vonásai következtében a legalacsonyabb társadalmi státuszu rétegek szegregációja kisebb mértékü. A lakbérek nivelláltsága miatt, ugyanis a rosszabb helyzetben levő társadalmi rétegek nem érzik kényszernek, hogy leromlott területekre költözzenek át, esetleg mérsékelve ezzel megélhetési költségüket, s a lakásrendszer merevsége általában nehezíti is az ilyen tipusu mozgást. Másrészt pedig ez a területi rendszer,amelyben gondolkodunk nem érzékeny az alacsony társadalmi státuszu rétegek térbeli elkülönülésére. /Ezt a jelenségét egyébként más vizsgálatokban is tapasztaltuk már.[x]/

Nézzük meg végül, hogy hogyan alakul az érettségizettek és az egyetemet végzettek 197o-es szegregációs indexei /melyek már a munkaképes koru népességre vonatkoznak/. Meglepő, hogy az érettségizettek szegregációs indexe 24,8 %-ről 3o,1 %-ra nő, mig az egyetemet végzetteké 33,6 %-ról 29,9 %-ra csökken. Ez azt jelnti, hogy 196o

xx Mivel az érettségizettek nem képeznek külön társadalmi csoportot, tehát a szegregáció indexének nem kell - lévén, hogy átmeneti réteg lenne - alatta lennie mindkét indexnek. A "deviancia" tehát itt a 8 általánost végzettek alacsony szegregációs indexe.

x Salgótarjáni településszociológiai vizsgálat BVTV;Varga Margit: A lakásállomány .../Szakdolgozat/.

és 197o között a munkaképes koru érettségizettek gyors szegregációs folyamata zajlik le, mig az egyetemet végzettek térbeni elkülönésének mértéke gyakorlatilag változatlan marad. Ennek a ténynek egyik lehetséges magyarázata a következő: A szegregáció növkedését általában a koncentrált lakásépitéssel hoztuk kapcsolatba. Azt mondtuk, hogy meghatározott demográfiai réteg szegregációját, s ennél feltehetően kisebb mértékben a szellemi foglalkozásuak szegregációját a lakótelepi lakások elosztásának gyakorlata idézi elő, Az érettségizettek aránya 196o és 197o között ugrásszerüen megnő, s lévén, hogy meghatározott demográfiai réteg /munkaképeskoru népesség/, ebből következik,hogy szegregációs indexe csakis a lakótelepre kerülés révén nőhetett meg.

Néhány oldallal korábban megfogalmazott hipotézésünkre tehát nemleges választ kell adnunk. A város ökológiai szerkezete, társadalmi strukturájának térbeli alakulása nagyfoku időbeni tehetetlenséget mutat, amelyet a vizsgált időszakban bekövekezett társadalmi változások nem módositottak lényegesen. Sőt azt kell mondanunk, hogy bizonyos változók mentén a társadalom térbeni szerkezetének vonásai csak erősődtek /fizikaiak aránya, érettségizettek/. A városszerkezetben ugyanakkor bizonyos változások figyelhetőek meg, amelyek integrálódnak ebbe "hagyományos" mintába. A legmagasabb státuszú rétegek lakó helye /mint 1949-ben/ Buda zöldövezeti területei, ezt követik a belső városrészek /most a szük értelemben: azaz a Kiskőrúton belüli rész, az Ujlipótváros és a Vár/, amelyek kifelé egyre veszitenek társadalmi preszitüsökből. Ezt a mintát töri meg a városszerkezetbe "bedobott" két lakótelepi gyürü: a központhoz közelebbi magasabb státuszu, s egy távolabbi középstátuszu. A görbe mélypontját az agglomerációban éri el.

Összegezve tehát azt mondhatjuk,hogy Budapest viszonylag kiegyenlitett demográfiai szerkezetében kezdődő - a lakótelepi épitkezéseknek betudható - nem túl erős, de feltehetően egyre erősödő szegregációs folyamatok figyelhetők meg, igy a város meglehetősen differenciált társadalomszerkezetében az egyes társadalmi rétegek közötti térbeli távolságavárosszerkezet fent jelzett módosulása ellenére sem változott meg lényegesen.

4. Néhány következtetés

Elemzésünk /mely a most feldolgozott statisztikai anyagnak egy elsődleges kiértékelése/, valamint a felsorakoztatott illusztrativ anyag révén meglehetősen pontos képet nyerhettünk Budapest társadalmi-demográfiai szerkezetének változásairól. Ezen a statisztikai bázison még lehetőségünk van egy- most már kissé megalapozottabb - hipotetikus övezeti rendszer felállitására, amely segitségével a most elemzett folyamatokat ujra értelmezve állitásaink "térbeli határait" pontosithatjuk. Továbbá, esetleg több dimenziós statisztikai eljárások /pl. cluster-analizis/ révén egy statisztikailag /és matematikailag/ megalapozott területi tipológiához juthatunk. De mindez egy következő kutatási fázis feladata. Amit most még megtehetünk az nem más,mint ezeknek az eredményeknek hipotetikus tovább gondolása.

Musil következtetéseire reagálva azt kell mondanunk, hogy nem mutathatóak ki olyan mechanizmusok, amelyek a városszerkzetét lényegesen kiegyenlitettebb struktura irányában befolyásolnák. A társadalmi státusz bizonyos indexei tekintetében valóban érvényesült ilyen tendencia, de más változók tekintetében ezzel ellentétes folymatokat tapasztalhattunk. Ugyanakkor elemzésünkben rámutattunk a lakótelepek ökológiai szerkezetet befolyásoló hatására.

A lakótelepek problémája a városszerkezet változásának kulcskérdése. Ebből indul ki Szelényi Iván is, amikor Budapest ökológiai strukturájának lehetséges hosszú távú

változásait elemzi.[x] Gondolatmenete a következő: a lakótelepi gyürü társadalmi státuszának "kiemelkedése ideiglenes jellegü" ami egyenes következménye a lakópiac feszültségeire. Ahogy a lakópiac feszültségei kezdenek feloldodni, a magas státuszu réteg kimozdul innen. Ennek a folyamatnak két hipotetikus iránya lehet: az egyik a központ, a másik a külső területek /tulajdonképpen az agglomeráció/ ami nem más mint valamiféle szuburbanizációs tendencia.

Elemzésünk megállapitásainak fényében - úgy tünik - több ponton módositanunk kell ezt a koncepciót. Először is nem egy, hanem két lakótelepi gyürü alakult ki, és a magasabb társadalmi státuszú rétegek inkább a belső lakótelepi gyürüben koncentrálódtak, mig a külső gyürübe inkább alacsonyabb státuszu rétegek költöztek. Másodszor pedig a lakótelepi gyürüből való kimozdulásnak is két-két alesete van. A relativ magas státuszu rétegek központ felé irányuló mozgásának két lehetséges módja is van: az egyik a jelenlegi, vagy ennél valamivel szinvonalasabb lakótelepi épitkezések beruházása a központba leszanálva az utjába kerülő átmeneti övezetet /rekonstrukció/ a másik pedig lazitva a belső városrészek sürüségét átépitik, ill. felujitják az elavult lakásállományt /rehabilitáció/. A kifelé mozgásnak is két alternativája van: egyik a szuburbanizálódás, amely szükségképpen gyökeresen más irányu allakációs politikát igényelne, /azaz a jelenleg is külterületeken élő népesség infrastrukturális ellátottságának növelését/, a másik pedig a lakótelepi épitkezések kifelé mozgása.

x i.m. Urbanizáció és életmód alakulása Budapesten.

Azt mondhatjuk tehát hogy a két hipotetikus iránynak van egy "gazdagabb" és egy "olcsóbb" változata, amelyek különböző mértékben elégithetik ki a magasabb státuszú rétegek igényét.[x]

De vajon a magas státuszu rétegre vonatkozó hipotézis megállja-e teljesen a helyét az empirikus adatokkal szemben? A vizsgált időszakban felépült új lakásoknak /éo5.815/ 38 %-a lakótelepi, és ennél valamivel több, 4o %- volt magánerős. Ha visszagondolunk a foglalkozások és az iskolai végzettség változás-indexeinek elosztására, amely megmutatta, hogy a budai területek /lakások több mint lo %-a és a magánerős lakások kb. 1/3-a itt épült fel/ társadalmi presztizse nőtt - abszolut százalékban jobban mint az átlag - akkor a lakóteleppel kapcsolatos korábbi hipotézist pontositanunk kell.

A legmagasabb státuszu rétegek tipikus[xx] lakóhelye a budai zöldövezet, mig a lakótelepek inkább a közép - ill. felső-közép rétegek tipikus lakóhelyei. Ezt igazolják egyébként a budapesti településszociológiai vizsgálatok: a társasházas vizsgálat szabadsághegyi és pasaréti körzetében a mintába került családfők 57, ill. 46 %-a végzett egyetemet, addig a kelenföldi lakótelepen ez az arány csak 28 %.

Namármost ha ezekből a tényekből akarunk visszakövetkeztetni a lakásrendszer ökológiai struktura alakitásában játszott szerepére, akkor nem mondhatjuk azt, hogy ezeket a folyamatokat kizárólag az új állami lakások el-

---

x Jelenleg egyébként úgy tünik, hogy a felsorolt alternatívák közül kettő kombinációja valósul meg: egyrészt a belső városrészek mérsékelt átépitése /magas státuszu rétegek szúmára/ és a külső városrészek lakótelepekkel való feltöltése /tömeges lakásigények/.

xx Tipikus abban az értelemben, hogy az adott területre a kérdéses társadalmi réteg tagjai jutnak be a legnagyobb eséllyel.

osztásának gyakorlata szabályozta. El kell tehát vetnünk Musil állitását, hogy a "telekárak és a telekbérek ugyszólván semmiféle szerepet sem játszanak a népesség társadalmi-gazdasági csoportjainak elosztásában.[xx] Bár erről a kérdésről konkrét empirikus anyaggal nem rendelkezzünk, megkockáztathatjuk azt a hipotézist, hogy a telekárak a vizsgált időszakban egészében és különösen a 6o-as évek második felében nem lényegtelen szabályozó szerepet kaphattak. Azzal érvelhetünk, hogy a magasabb státuszu rétegek jövedelmei mindigmagasabbak voltak mint a középrétegeké, ennélfogva invesztálható pénzeszközök is ennél a rétegnél keletkeznek elsősorban. A jövedelmek növekedésével a telekforgalom is fellendül, és mivel a telekárak /a gazdaság szivásos állapota miatt/ jövedelem rugalmassága nagyobb egynél, csupán a felső jövedelmi csoportba tartozó rétegek léphettek be az ingatlanpiacnak ebbe a részébe. Lényegében ugyanigy érvelhetünk a társasházas épitkezési formák esetében, azzal a különbséggel, hogy ebben jelentős állami dotáció jut az épittetőkhöz.

Ami Musil másik érvét a lakbéreket illeti, egyet kell értenünk vele. A lakbérek alacsony és eléggi nivellált szintje /amelyaz inflációval csak fokozódik/ bizonyos értelemben módositja a klasszikus ökológiai folyamatokat, de "csak lefelé". Ez azt jelenti, hogy az alacsonyabb jövedelmi sávban elhelyezkedő családoknak nem éri meg, hogy lakáshelyzetüket rontsák, és megszokott lakóhelyi környezetükön változtassanak azáltal, hogy a legalacsonyabb lakbérü - leginkább leromlott - területekre költözzenek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a felfelé való lakásmobilitásra is fékezően hatna. Ott ugyanis a

xx Városszociológia 246.o.

a kérdés nem a lakbér, hanem magának a lakásnak a megszerzése, s ennek költségeibe piaci jellegü tényezők lényeges szerepet kapnak.[x]

A lakótelepi lakások /új állami lakások/ elosztásáról, ill. ennek elveiről viszonylag sokat tudunk, amit sajátos demográfiai összetételében és közép, ill felső-közép rétegek előnyben részesitésében összegezhetünk.

Tehát összegezve a lakáselosztási mechanizmus főbb szféráinak hatását a város ökológiai szerkezetére azt kell mondanunk, hogy apiaci szféra befolyása a hatósági beavatkozások következtében módosult, ill. háttérbe szorul,t de szabályozó szerepét nem vesztett el.

A 7o-es években mind a lakásépitésben, mind pedig az elosztási mechanizmusba uj elemek jelennek meg, amelyek bizonnyára jelentős mértékü hatást gyakorolhatnak a városszerkezetére. A tanulmány tartalmi részének befejezéséül hipotetikusan felsoroljuk azokat a változásokat, amelyeket a lakótelepek funkció változásai a város társadalmi-ökológiai szerkezetére feltehetően gyakorolnak.

- A lakásépitésen belül a lakótelepek aránya és térben koncentrálódása növekszik, ami önmagában "lehetőséget" ad a korábbinál jóval erősebb új szegregációs tendenciák fellépésére. Az uj lakótelepek egyre kijebb szorulnak/kivéve a Józsefvárosi rekonstrukciót/, és ökológiailag akülső lakótelepi gyürübe számithatók.

x Talán logikai ellentmondásnak tünhet ez az állitás, hiszen érvelhetnék úgy, hgy adott lakásállományon belüli felfelé mobilitás csakis lefelé mobilitással egyidejüleg játszódhat le,de ez csak akkor lenne igy, ha a tanácsi lakások zárt rendszert alkotnának, ahová más lakásosztályból belépni nem lehet.

- Az ujabb lakótelepi épitkezések egyre magasabb szanálási aránnyal járnak, ami - lévén, hogy a "kiszanáltak" többsége valamilyen lakótelepen kap lakást - általában csökkenti ezeknek a lakótelepeknek társadalmi státuszát.

- Az uj lakáselosztási elvek erősitik az új lakótelepek domográfiai különbségeit, igy a demográfiai rétegek szegreációjának jelentős mértékü felerősődésével lehet számolni.

- Általában a lakótelepeken a társadalmi státusz csökkenésével lehet számolni, ami azzal függ össze, hogy az új lakáselosztási elvek lefelé nyitnak, tehát növelik az alacsonyabb státuszú rétegek arányát a lakáshoz jutottakon belül.

- A lakótelepeken felerősődik egy szegregációs tendencia, amit részben a tulajdonviszony szerinti összetétel magyaráz, részben pedig az, hogy a magasabb státuszú, a budai területekről kiszoruló rétegek részéről erős nyomás van a városközponthoz közelebbi lakótelepekre való kerülés érdekében.

5. Táblázatok

1. Népesség száma
2. o-14 éves népesség aránya
3. 6o éven felüliek aránya
4. Átlagéletkor
5. Aktivak aránya
6. Inaktivak aránya
7. Eltartottak aránya
8. Aktiv fizikaiak aránya
9. Aktiv szellemiek aránya
lo. 15 éves és idősebb népességből 8 általánost végzettek aránya
11. Érettségizettek aránya
12. Egyetemet végzettek aránya
13. Korrelációs mátrix az 196o-as adatokra
14. Korrelációs mátrix az 197o-es adatokra
15. Korrelációs mátrix az 197o/196o-as adatokra

Változó megnevezése	Statikus		Dinamikus
1. Népesség száma	1960	1970	1970/1960.
átlag	29.106	25.506	117,6
szórás	26.304	17,476	44,6
relativ szórás	0,90	0,68	0,38
min. érték	2.064	934	52,4
max. érték	120.052	92.686	408,2
ronge	117.988	91.752	355,8
kurtozis	4,4	4,4	29,5
ferdeség	1,4	1,1	4,6
szegregációs index	-	-	-

Változó megnevezése	Statikus		Dinamikus
2. 0-14 éves koru népesség /%/	1960	1970	1970/1960.
átlag	21,1	14,6	70,7
szórás	3,8	2,6	12,7
relativ szórás	0,18	0,17	0,18
min. érték	9,6	8,5	50
max. érték	34,5	20,7	149
range	24,9	12,2	99
kurtozis	5,6	2,4	24
ferdeség	0,8	0,3	3,6
szegregációs index	5,6	8,0	-

Korreláció az 1960-as és az 1970/1960-as adatok között -0,48

Változó megnevezése	Statikus		Dinamikus
3. 60 éven felüliek aránya /%/	1960	1970	1970/1960.
átlag	14,0	17,9	132,7
szórás	3,4	3,5	29,4
relativ szórás	0,24	0,20	0,22
min. érték	2,6	6,8	85
max. érték	18,2	23,6	280
range	15,6	16,8	195
kurtozis	4,7	2,9	13,5
ferdeség	-1,4	-0,6	3,0
szegregációs index	6,4	9,0	-

Korreláció az 1960-as és 1970/1960-as adatok között -0,74

Változó megnevezése	Statikus		Dinamikus
4. Átlagéletkor	1960	1970	1970/1960.
átlag	34,9	37,5	108,4
szórás	2,7	2,3	6,5
relativ szórás	0,08	0,06	0,06
min. érték	24,9	32,4	96
max. érték	38,2	41,7	131
range	13,3	9,3	35
kurtozis	6,1	2,6	6,8
ferdeség	-1,8	-0,3	1,8
szegregációs index	-	-	-

Korreláció az 1960-as és az 1970/1960-as adatok között -0,70

Változó megnevezése	Statikus		Dinamikus
5. Aktivak aránya /%/	1960	1970	1970/1960
átlag	54,9	55,8	101,4
szórás	3,2	4,1	5,9
relativ szórás	0,06	0,07	0,06
min. érték	47,9	42,4	88
max. érték	63,5	76,0	117
range	15,6	33,6	29
kurtozis	2,9	12,3	2,8
ferdeség	-0,1	1,9	-0, 9
szegregációs index	4,4	3,3	-

Korreláció az 1960-as és az 1970/1960-as adatok között -0,48

Változó megnevezése	Statikus		Dinamikus
6. Inaktivak aránya /%/	1960	1970	1970/1960
átlag	8,4	17,5	218
szórás	2,0	2,7	64,6
relativ szórás	0,24	0,15	0,30
min. érték	1,7	11,0	96
max. érték	12,0	23,3	600
range	10,3	12,3	504
kurtozis	4,8	2,5	21,1
ferdeség	-1,1	-0,3	3,6
szegregációs index	5,2	7,0	-

Korreláció az 1960-as és az 1970/1960-as adatok között -0,79

Változó megnevezése	Statikus		Dinamikus
7. Eltartottak aránya /%/	1960	1970	1970/1960
átlag	36,7	26,8	74,2
szórás	3,8	3,7	8,2
relativ szórás	0,10	0,14	0,11
min. érték	25,3	17,3	61
max. érték	46,0	45,1	115
range	20,7	27,8	54
kurtozis	3,1	9,8	11,4
ferdeség	-0,1	1,6	2,3
szegregációs index	5,0	5,3	-

Korreláció az 1960-as és az 1970/1960-as adatok között -0,79

Változó megnevezése	Statikus		Dinamikus
8. Aktiv fizikaiak aránya /%/ /aktivakon belül/	1960	1970	1970/1960
átlag	68,7	60,1	84,5
szórás	10,6	14,1	7,7
relativ szórás	0,15	0,23	0,09
min. érték	48,4	32,7	66
max. érték	87,0	89,4	99
range	38,6	56,7	33
kurtozis	2,0	2,2	2,8
ferdeség	-0,4	-0,3	-0,7
szegregációs index	19,1	20,8	-

Korreláció az 1960-as és az 1970/1960-as adatok között 0,71

Változó megnevezése	Statikus		Dinamikus
9. Aktiv szellemiek aránya /%/ /aktivokon belül/	1960	1970	1970/1960
átlag	31,3	39,1	134,2
szórás	10,6	14,1	17,5
relativ szórás	0,34	0,36	0,13
min. érték	13	10,6	102
max. érték	51,6	67,3	225
range	38,6	56,7	123
kurtozis	2,0	2,2	14,4
ferdeség	0,4	0,3	2,7
szegregációs index	19,1	20,8	-

Korreláció az 1960-as és az 1970/1960-as adatok között -0,39

Változó megnevezése	Statikus		Dinamikus
10. 15 éves és idősebb népességből 8. ált. végzettek aránya	1960	1970	1970/1960
átlag	53,9	67,3	128,8
szórás	10,6	8,5	12,1
relativ szórás	0,20	0,13	0,09
min. érték	35,3	52,7	109
max. érték	75,2	85,6	161
range	39,9	32,9	52
kurtozis	2,0	2,2	2,68
ferdeség	0,3	0,5	0,6
szegregációs index	17,2	15,4	-

Korreláció az 1960-as és az 1970/1960-as adatok között -0,90

Változó megnevezése	Statikus		Dinamikus
11. Érettségizettek aránya /%/	1960	1970	1970/1960
átlag	19,7	30,0	164,8
szórás	9,7	12,8	31,1
relativ szórás	0,49	0,43	0,19
min. érték	6,4	12,0	99
max. érték	43,9	65,7	299
range	37,5	53,7	200
kurtozis	2,5	2,7	7,0
ferdeség	0,8	0,7	1,2
szegregációs index	24,8	30,1	-

Korreláció az 1960-as és az 1970/1960-as adatok között -0,62

Változó megnevezése	Statikus		Dinamikus
12. Egyetemet végzettek aránya /%/	1960	1970	1970/1960
átlag	6,7	8,4	131,8
szórás	4,7	6,1	36,2
relativ szórás	0,70	0,73	0,27
min. érték	1,2	1,5	79
max. érték	17,9	22,8	315
range	16,7	21,3	236
kurtozis	2,5	2,8	11,7
ferdeség	0,9	1,0	2,2
szegregációs index	33,6	29,0	-

Korreláció az 1960-as és az 1970/1960-as adatok között -0,32

KORRELÁCIÓS MÁTRIX AZ 1960-as ADATOKRA

	2 60 éven felüliek	3 0-14 éves	4 Átlag életkor	5 Aktiv	6 Eltartott	7 Inaktiv	8 Aktiv fiz.	9 Aktiv szell.	10 8 általános	11 Érettségi
2. 60 éven felüliek										
3. 0-14 évesek	-0,66									
4. Átlag életkor	0,94	-0,87								
5. Aktiv	-0,07	-0,48	0,18							
6. Eltartottak	-0,36	0,80	-0,61	-0,86						
7. Inaktiv	0,82	-0,78	0,88	0,04	-0,55					
8. Aktiv fizikai	-0,17	0,21	-0,17	-0,15	0,21	-0,16				
9. Aktiv szellemi	0,17	-0,21	0,17	0,15	-0,21	0,16				
10. 8 általános	0,17	-0,22	0,17	0,13	-0,19	0,16	-0,99	0,99		
11. Érettségi	0,20	-0,26	0,21	0,09	-0,16	0,17	-0,97	0,97	0,97	
12. Egyetem	0,12	-0,18	0,12	0,12	-0,14	0,07	-0,96	0,96	0,95	0,98

KORRELÁCIÓS MÁTRIX AZ 197o-es ADATOKRA

	2 60-x éves	3 o-14 éves	4 Átlag élet-kor	5 Aktiv	6 Eltar-tott	7 Inak-tiv	8 Aktiv fiz.	9 Aktiv szell.	1o 8 álta-lános	11 Érettsé-gi
2. 6o éven felüliek										
3. o-14 évesek	-o,54									
4. Átlagéletkor	o,86	-o,65								
5. Aktiv	-o,47	-o,14	-o,32							
6. Eltartottak	-o,23	o,45	-o,27	-o,71						
7. Inaktiv	o,88	-o,45	o,75	-o,31	-o,4o					
8. Aktiv fizikai	-o,3o	o,24	-o,38	o,41	-o,34	-o,o6				
9. Aktiv szellemi	o,3o	-o,24	o,38	-o,41	o,34	o,o6				
1o.8 általános	o,18	-o,29	o,3o	-o,32	o,35	-o,o9	-o,96	o,96		
11.Érettségi	o,25	-o,3o	o,35	-o,41	o,4o	o,o1	-o,97	o,97	o,97	
12.Egyetem	o,18	-o,1o	o,24	-o,34	o,37	-o,o5	-o,87	o,87	o,87	o,88

KORRELÁCIÓS MÁTRIX AZ 1970/1960-as ADATOKRA

		1 Népesség	2 60-x éves	3 0-14 éves	4 Átlag-életk.	5 Aktiv	6 Eltartott	7 Inaktiv	8 Aktiv fiz.	9 Aktiv szell.	10 8. általán.	11 Érettségi	12 Egyetem
2.	60 éven felüliek	0,02											
3.	0-14 évesek	-0,01	-0,25										
4.	Átlagéletkor	0,10	0,85	-0,58									
5.	Aktiv	0,36	0,15	-0,14	0,17								
6.	Eltartottak	-0,05	-0,11	0,59	-0,26	-0,65							
7.	Inaktiv	0,09	0,87	-0,46	0,76	0,19	-0,31						
8.	Aktiv fizikai	-0,20	0,08	0,11	-0,12	0,41	-0,37	0,13					
9.	Aktiv szellemi	0,17	-0,14	0,14	-0,14	0,02	0,04	-0,29	-0,30				
10.	8. általános	0,01	-0,06	0,25	-0,27	0,27	-0,16	0,15	0,40	0,60			
11.	Érettségi	0,07	-0,12	0,21	-0,26	0,10	0,11	0,04	0,11	0,73	0,78		
12.	Egyetem	0,17	-0,35	0,27	-0,39	0,05	-0,02	0,29	-0,17	0,75	0,53	0,73	